

**UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

Katedra bohemistiky

Ohlasy kodifikace češtiny z r. 1993
Response to the Czech Language Codification of 1993

Bakalářská diplomová práce

Romana Marková

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

OLOMOUC 2014

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny zdroje, ze kterých jsem čerpala.

V Olomouci 25. 4. 2014

.....
Romana Marková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu PhDr. Ondřeji Bláhovi, Ph.D., za odborné vedení mé bakalářské diplomové práce.

OBSAH

Úvod.....	6
1. Kodifikace	7
1. 1 Jazykový úzus.....	7
1.2 Norma	7
1.3 Kodifikace	9
1.4 Pravopis	10
1.5 Vztah kodifikace k normě a úzu	12
1.6 Předmět kodifikace	12
1.7 Preskripce a deskripce	13
1.8 Cíl kodifikace	14
1.9 Postup kodifikace	14
2. Historie češtiny	16
2.1 Pračeština a stará čeština	16
2.2 Střední čeština	17
2.3 Období národního obrození.....	18
2.4 Čeština v období meziválečném a po 2. světové válce	19
2.5 Kodifikační příručky dnes	21
3. Pražský lingvistický kroužek	23
4. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky	24
5. Kodifikace z roku 1993	25
5.1 Okolnosti přípravy kodifikace z roku 1993.....	25

5.2 Změny, které kodifikace přinesla	26
5.2.1 Psaní velkých písmen	26
5.2.2 Psaní slov přejatých	30
5.2.3 Výslovnost	33
5.2.4 Spojovník.....	33
5.2.5 Ostatní změny	34
5.3 Reakce na změny kodifikace	35
Závěr.....	38
Anotace.....	40
Zdroje.....	41
Elektronické zdroje.....	45

Úvod

Tato bakalářská diplomová práce se zabývá přípravou zatím poslední pravopisné reformy českého jazyka, která byla oficiálně představena v roce 1993, a jejími hlavními změnami vůči předchozí kodifikaci z roku 1953.

Práce je rozdělena celkem do pěti kapitol. V první kapitole se seznámíme s definicemi základních pojmů, které s kodifikací úzce souvisí. Stručně se pokusíme popsat termíny jazykový úzus, jazyková norma, kodifikace, pravopis a jejich vzájemné vztahy. Vysvětlíme, jak samotná kodifikace probíhá, co je jejím předmětem, jaké jsou její hlavní cíle a co se od ní očekává. Jedním z hlavních pramenů, ze kterých budeme vycházet, bude kniha *Jazyk, norma, spisovnost* od Ivy Nebeské.

Další kapitola bude věnována historii českého jazyka a bude vycházet z knihy Hany Marešové *Základy historické mluvnice češtiny*. V knize je vývoj českého jazyka rozdělen na pračeštinu, období staré a střední češtiny a na novou češtinu a podle tohoto rozdělení jsou pojmenovány i jednotlivé podkapitoly tohoto oddílu. V kapitole budou vypsány a charakterizovány mluvnice a slovníky češtiny, díky kterým můžeme sledovat, jak se náš mateřský jazyk vyvíjel. Na konci této kapitoly budou stručně popsány základní kodifikační příručky, které dnes používáme.

Další dvě kapitoly shrnou práci a historii Pražského lingvistického kroužku a Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, představí jejich hlavní osobnosti a práce, na kterých se podíleli.

Poslední kapitola se už bude zabývat pouze kodifikací z roku 1993. Pokusíme se v ní popsat, za jakých okolností kodifikace vznikala a hlavním bodem bude popsání zásadních změn, které reforma přinesla. Těmi jsou změny v psaní velkých písmen, ve výslovnosti a psaní slov přejatých a v užití spojovníku mezi jednotlivými členy. Dále budeme zkoumat, hlavně v člancích časopisů *Naše řeč* a *Slovo a slovesnost*, jak na reformu reagovala veřejnost, jaká pravopisná změna dělá uživatelům jazyka největší problém a zda je po jedenadvaceti letech potřeba další jazykové kodifikace.

Cílem této bakalářské práce je shrnout vývoj českého jazyka a jeho současný stav. Dále zjistit, jaký postoj ke kodifikaci zaujímá veřejnost, zda si na novou kodifikaci zvykla a vyhovuje jí nebo proti ní mají výhrady.

2. Kodifikace

2.1 Jazykový úzus

Územ rozumíme jazykové a vyjadřovací zvyklosti a obyčeje. Ty můžeme v každé společnosti a u každého autora pozorovat jinak. Na rozdíl od dnešní doby se dříve pojem úzus od pojmu norma tolik nelišil. Poprvé až Bohuslav Havránek popisuje jejich rozdíl: „Úzus rozhoduje o normě lidového jazyka, o pravidelném souboru jeho prostředků; totéž platí o spisovném jazyce do té míry, že do normy spisovného jazyka náleží ovšem to, co je v soudobém úzu spisovné.“¹

Do úzu zahrnujeme takové jazykové prostředky, které mluvčí používá v běžném projevu a označujeme je jako ustálenou jazykovou zvyklost. Do úzu zahrnujeme i nesystémové jazykové prostředky, kterým dávají mluvčí přednost. Jazykový úzus je velmi důležitý pro zkoumání a poznání jazykové normy, která má na rozdíl od úzu větší míru závaznosti.

Obecně tedy úzus můžeme definovat jako ustálený soubor jazykových prostředků, které běžně užíváme v mluveném jazyce, a který je specifický pravidelným užíváním a obvyklostí. Úzus je v podstatě méně závazný než jazyková norma, která z úzu vychází.

2.2 Norma

S pojmem norma se poprvé setkáváme u německého lingvisty Herrmanna Paula v jedné z jeho jazykovědných prací. Svoboda píše: „Obecná řeč se podle Paula podobá zákoníku nebo učebnici věrouky, ale její pravidla nemusí být sepsána (kodifikována). Jsou určována obyčejem, ale ne všech lidí, nýbrž malého kruhu obyvatel. Normy potřebuje jak spisovná, tak hovorová řeč, ale norma spisovná je stálejší. Vzorem spisovné řeči mohou být určití spisovatelé, mluvnice a slovníky, avšak také píšící osoba má mít účast v jazykovém tvoření.“²

¹ HAVRÁNEK, Bohuslav, ed. – WEINGART, Miloš, ed. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932. s. 35.

² SVOBODA, Karel. O jazykové správnosti. *Naše řeč*. 1943, roč. 27, č. 2.

U nás se pojem norma poprvé objevil u Václava Ertla, teoretika spisovného jazyka, v jeho definici dobrého autora: „Jazyková správnost je skutečně pojem čistě negativní, něco jako občanská zachovalost. Jako zachovalý občan je ten, kdo se nikdy nedostal do konfliktu s trestním zákoníkem, tak tedy dobrý spisovatel ze stanoviska jazykové správnosti je ten, kdo nikdy neporušil nebo porušuje co nejméně normy odvozené z autora absolutně dobrého, tj. z praxe co největšího počtu vynikajících spisovatelů jisté doby.“³ Ve stejné knize píše, že normu je třeba poznávat, ne stanovovat. Tato teorie již úzce souvisí s pozdější definicí jazykové normy a následným rozlišení pojmů norma a kodifikace.

Jednu z prvních definic normy můžeme najít v *Ottově Slovníku naučném nové doby*, kde je popisována takto: „Norma značí měřítko či pravidlo, které má určovati (individuální či sociální) chování. Ve světle noetického rozboru jeví se norma jako postulát, který vznáší nárok na platnost. Zdůvodnění norem může být buď apriorní (při čemž se předpokládá jejich absolutní, na subjektu nezávislá platnost, po případě i existence), nebo empirické (při čemž se činí pokus zdůvodniti je buď z jejich kausálního, nebo funkčního podmínění).“⁴

Definice normy řadíme k základním a specifickým pojmům, které byly vypracovány v souvislosti s novou teorií spisovného jazyka Bohuslavem Havránkem, který ji definoval jako „soubor jazykových prostředků gramatických i lexikálních (strukturních i mimostrukturních), pravidelně užívaných“.⁵ Takto vytvořenou definici za základní považoval Pražský lingvistický kroužek, který ji zařadil do obecných zásad pro kulturu jazyka.

Iva Nebeská ve své knize cituje J. Vachka, který normu naopak rozděluje na normu projevu mluveného a psaného: „Jako je jazyk mluvený normou pro jednotlivé projevy mluvené, tak je jazyk psaný normou projevů psaných. Lze říci, že jazyk mluvený je soustavou vyjadřovacích prostředků, jež se realizují akusticky a jimiž členové daného jazykového společenství mohou pohotově a bezprostředně ukojit své vyjadřovací potřeby. Obdobně jazyk psaný je soustavou vyjadřovacích

³ ERTL, Václav. *Časové úvahy o naší mateřtině*. Praha: Jednota československých matematiků a fysiků, 1929, s. 60.

⁴ *Ottův slovník naučný nové doby: dodatky*. Díl 4. Sv. 1, Majon – Od. Praha: Paseka, 2001, s. 604, ISBN 80-7185-358-5.

⁵ HAVRÁNEK, Bohuslav, ed. a WEINGART, Miloš, ed. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932. s. 30.

prostředků, jež se vyjadřují graficky (resp. typograficky) a jimiž členové daného jazykového společenství ukojují své vyjadřovací potřeby způsobem trvalým a snadno přehledným. Obě normy spojuje především to, že se funkčně navzájem doplňují. Úkolem normy mluvní je poskytnout prostředky k jazykové reakci co nejbezprostřednější, kdežto norma psaná slouží reakci co nejuchovatelnější.“⁶

Dle *Encyklopedického slovníku češtiny* se jazykovou normou rozumí soubor jazykových prostředků, které jsou daným jazykovým společenstvím nejen pravidelně používány, ale také pocíťovány jako závazné.⁷

Nebeská uvádí hlavní rysy jazykové normy. Patří mezi ně inherentnost, kdy se norma chápe jako „inventář jazykových prostředků užívaných jazykovým společenstvím.“⁸ Dále implicitnost, díky které můžeme rozlišit pojmy norma a kodifikace a která „vyvolává požadavek poznávání normy, které je základem péče o jazykovou kulturu.“ Dalšími rysy jsou např. bezpříznakost, závaznost, ustálenost a variantnost.

Hlavními prameny při zkoumání spisovné normy jazyka jsou jak psané texty různých záměrů, tak mluvené projevy. Dále jsou používány různé ankety a dotazníky, v potaz musíme brát i jednotlivé dialekty.

2.3 Kodifikace

Kodifikace pochází z latinského slova *caudex*, které v překladu znamená doslova zápis. Iva Nebeská ve své knize *Jazyk, norma, spisovnost* popisuje lingvistický výzkum J. Krause, J. Kuchaře, A. Sticha a F. Štíchy z roku 1981 a jejich definici kodifikace takto: „Kodifikace je jednota objektivního (tj. celonárodně platných vlastností jazyka) a subjektivního (vědecké poznávací činnosti), tzn., že se řídí jak zákonitostmi objektivně existujících jazykových norem samých, tak i stupněm a možnostmi jejich lingvistického poznání.“⁹

M. Jelínek ve svém článku *O kodifikaci spisovné češtiny* cituje Cvrčkovu chápání kodifikace jako kodifikační příručky takto: „Zkoumáním

⁶ NEBESKÁ, Iva. *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum, 1996, s. 16. ISBN 80-7184-144-7.

⁷ BACHMANNOVÁ, Jarmila et al. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-X.

⁸ NEBESKÁ, Iva. *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum, 1996, s. 17. ISBN 80-7184-144-7.

⁹ Tamtéž, s. 60.

spisovného úzu se mají jazykovědci rozhodovat, kterým výrazovým prostředkům přisoudí místo ve spisovné normě, a kterým nikoli. Termín „kodifikace“ tedy na prvním místě znamená třídění jazykových prostředků na spisovné a nespisovné a teprve sekundárně ho můžeme chápat jako označení příručky.“¹⁰

Hlavním úkolem kodifikace je dle *Encyklopedického slovníku češtiny* „vědecké poznání a utvrzení objektivně existující normy spisovného jazyka i zachycení výsledků této poznávací činnosti v kodifikačních příručkách.“¹¹

V *Lingvistickém slovníku Pražské školy* se zase o kodifikaci dozvídáme, že „Kodifikace poznané normy gramatické musí mít zřetel k tomu, že i pro spisovný jazyk je vývoj nevyhnutelný fakt; vývoj se proto nemá násilně brzdit umělým a bezúčelným udržováním anebo dokonce zaváděním archaismů, zvláště tvarových, a tím zbytečně prohlubovat tvaroslovné rozdíly mezi jazykem knižním a jazykem hovorovým.“¹²

Obecně tedy kodifikaci můžeme definovat primárně jako záznam a rozdělení jazykových prostředků na spisovné a nespisovné a sekundárně následné uzákonění spisovné normy v oficiálních jazykových příručkách.

2.4 Pravopis

Pravopisem neboli ortografií rozumíme pomocí kodifikace ustanovené pravidla pro správný grafický záznam jazyka. Český pravopis počal zavedením diakritických značek v 15. století, následovaly obrozenecké reformy a poté hlavní zásahy do českého pravopisu v roce 1957 a 1993.

J. Kraus vysvětluje ve své příručce heslo pravopis jako několika významové: „Základním významem je způsob označování hlásek písmeny, v širším významu se sem řadí i soubor pravidel určujících kladení interpunkčních (členících) znamének. V dalším významu termín pravopis zahrnuje i teorii jako součást jazykovědy, která se zabývá korespondencí mezi zvukovou a grafickou stránkou jazyka.

¹⁰ JELÍNEK, Milan. O kodifikaci spisovné češtiny. *Naše řeč*. 2006, roč. 89, č. 1.

¹¹ BACHMANNOVÁ, Jarmila et al. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-X.

¹² VACHEK, Josef. *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005, s. 91.

ISBN 80-246-0933-9.

S předchozím významem souvisí termín pravopisná kodifikace, tedy činnost, která výsledky pravopisných řešení uveřejňuje jako společensky závazné, obvykle v pravopisných příručkách obsahujících jednak slovní vyjádření pravidel a jednak abecedně uspořádaný rejstřík (slovníček) slov pravopisně zajímavých. S tímto významem pak souvisí i význam pravopis jako součást jazykové výchovy a šíření poznatků o něm v praxi. ¹³

V článku *K vývoji českého pravopisu* z časopisu *Naše řeč* je citován český filolog František Vymazal a jeho tři základní zásady: „1. Nejvyšší zásadou každého pravopisu jest zásada fonetická. Ona jest říkajíc poslední instance, která o psaní pochybném konečně a platně rozhoduje. Jinými slovy: Není-li jiné rady, pišme, jak slyšíme. 2. Všude, kde známe etymologii slova, pišme etymologicky. Ono však psaní, na němž se všichni pevně ustanovili, zůstaň jaké jest, třeba proti etymologii. Slova zboží, zde pišeme všichni foneticky proti staročeskému etymologickému *sbožie, sde*. Zůstaň tak i nadále. ...3. Dbejme analogie. Analogicky pišeme, když se řídíme blízkými tvary. Pišeme *dub* (slyšíme *dup*), poněvadž ostatní tvary *b* chovají: *dubu, dubem, dubový*;...“¹⁴

Dále je v článku citován Gebauerův názor na český pravopis: „Pravopis český je tedy většinou fonetický, ale na mnoze také etymologický a historický. Kromě těchto rozdílných zásad, které se v něm křížují, řídí se písaři čeští v rozličných dobách ještě rozličnými jinými pravidly a zvyky; ...“¹⁵

Jak již bylo řečeno, pravopis má tedy nyní tři základní zásady. První je zásada fonologická, kdy by mělo každou hlásku zastupovat písmeno. Toto pravidlo však nemůže být užíváno ve všech případech (např. by se psalo *hádek*, ale *hat*). Dalším principem je princip morfologický, který nám pomáhá identifikovat slovo a jeho stavbu v různých tvarech. Tento princip má přednost před principem fonologickým a posiluje vybavovací funkci pravopisu. Posledním je princip etymologický. Pomocí toho můžeme zkoumat původ každého slova.

¹³ MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 6. ISBN 80-900147-2-0.

¹⁴ SEDLÁČEK, Miloslav. *K vývoji českého pravopisu. Část 1. Naše řeč*. 1993, roč. 76, č. 2.

¹⁵ Tamtéž.

2.5 Vztah kodifikace k normě a úzu

Jak píše Cvrček, kodifikace vychází ze spisovné normy: „Kodifikace jako jeden ze základních projevů lingvistické péče o jazyk u nás má být podle teorie jazykové kultury záznamem spisovné normy. Před započítáním samotné kultivace je tedy nutné nejprve určit, co je spisovné.“¹⁶

Iva Nebeská při vysvětlení vztahu kodifikace a normy cituje

A. Jedličku: „Kodifikace pomáhá normu stabilizovat, je třeba posílit její zaměření prognostické, tj. snažit se co nejpřesněji odhadnout směr vývoje normy a na základě toho užívání spisovného jazyka regulovat.“¹⁷

Dále I. Nebeská cituje P. Sgalla: „Pozornost je nutno věnovat pomezním jevům, protože kodifikace má na normu značný vliv; může vést k udržování zastaralých výrazů stejně jako k rozšíření výrazů stejně jako k rozšíření výrazů mluvených.“¹⁸

Nevýhodou je, že kodifikace se musí stále po nějaké době měnit, jelikož se postupně mění jak úzus, tak norma. Některá slova jsou zastaralá, některá přecházejí z obecné češtiny do spisovného jazyka a vlivem stěhování cizinců do České republiky se objevují nová slova.

2.6 Předmět kodifikace

Předmětem kodifikace je odborné zkoumání jazykové normy lingvistů, následně zapsaných do slovníků a jazykových příruček. Kodifikace vychází ze spisovné normy, tudíž se hovoří o kodifikaci spisovného jazyka. Na nové kodifikaci se vždy pracuje průběžně, jelikož spisovná norma se stále mění a postupem času je pro společnost již zastaralá a nevyhovující.

Předmětem se také může rozumět přímo spisovný jazyk, který se kodifikuje. V mluvené řeči ho mimo oficiálních projevů a přednášek téměř neuslyšíme, ale v psaném textu bychom se měly kodifikovanými pravidly řídit.

¹⁶ CVRČEK, Václav. Spisovnost a její zdroje. *Slovo a slovesnost*. 2006, roč. 67, č. 1, s. 46.

¹⁷ NEBESKÁ, Iva. *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum, 1996. s. 62. ISBN 80-7184-144-7.

¹⁸ Tamtéž.

Cvrček ve svém článku *Spisovnost a její zdroje* vyčleňuje dva základní přístupy ke spisovnosti, a to přístup nominalistický a realistický. „Nominalistický přístup se vyznačuje tím, že považuje spisovnost pouze za jméno, které se ustavuje začleněním prvku do kodifikační příručky [...] a realistický přístup považuje spisovnost za objektivní vlastnost prvku, která se dá objektivně zjistit.“¹⁹ Toto rozdělení shrnuje takto: „V nominalistickém přístupu je spisovný jazyk produktem jazykové kodifikace, v realistickém přístupu je jejím předmětem.“²⁰

Hlavními znaky kodifikace jsou závaznost, funkčnost a explicitnost. Hlavním a důležitým z těchto rysů je závaznost. Společnost se obrací na slovníky a jazykové příručky, které jsou výsledkem kodifikace a jsou pro ně vysoce autoritativní. Explicitností rozumíme vymezení pojmů kodifikace a normy a funkčnost vychází právě z rozdílů těchto dvou pojmů. Kodifikace by přitom měla respektovat a vystihovat normu, díky které se kodifikace zpracovává.

2.7 Preskripce a deskripce

Pokud bychom měli ve zkratce rozlišit pojmy preskripce a deskripce, preskripcí bychom rozuměli to, jakým způsobem se zpracovávají kodifikační příručky a deskripcí to, jak je jazyk skutečně používán ve společnosti v mluveném jazyce. Deskripcí rozumíme to, jak dokážeme zachytit jazyk a jeho prostředky. Dle *Akademického slovníku cizích slov* znamená deskripce „popis, popisování“²¹ a pojem preskripce naopak „předepsání, předpis, nařízení, dispozice“²².

Iva Nebeská opět vysvětluje výzkum Krause, Kuchaře, Sticha a Štichy: „Kodifikace může být převážně registrací, deskripcí, nebo obsahovat převážně předpisy a zákazy, preskripce. Realita se většinou pohybuje mezi těmito krajními póly. Co se jeví z hlediska deskripce jako zákonitostí, pravidelností, reflektuje se z hlediska preskripce jako zásady, pravidla, doporučení.“²³

¹⁹ CVRČEK, Václav. Spisovnost a její zdroje. *Slovo a slovesnost*. 2006, r. 67, č. 1, s. 47.

²⁰ Tamtéž, s. 48.

²¹ KRAUS, Jiří – PETRÁČKOVÁ, Věra. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 1997, s. 156. ISBN 80-200-0607-9.

²² Tamtéž, s. 617.

²³ NEBESKÁ, Iva. *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum, 1996, s. 61. ISBN 80-7184-144-7.

Dále Nebeská cituje A. Jedličku: „Obecně je převaha složky preskriptivní obvyklá v období konstituování spisovného jazyka; v takovém případě je kodifikace výsledkem vyhodnocování úvah, jako podklad kodifikace mají významnější funkci texty vzorové, složka deskriptivní je zde oslabena.“²⁴

2.8 Cíl kodifikace

A. Jedlička říká: „Cílem kodifikačních děl je zjistit a zachytit spisovnou normu, stanovit a formulovat pravidla užívání jazykových prostředků k cílům jazykové výchovy. Poměrný soulad mezi skutečnou spisovnou normou a jejím zachycením v kodifikačních dílech a příručkách znamená podporu zdravého vývoje spisovného jazyka, podporu uvědomělé péče o spisovný jazyk, podporu jeho jazykové kultury.“²⁵

Kodifikace je pro společnost velice důležitá. Je potřeba, aby lidé věděli, jak spisovný jazyk správně používat a jaké příručky při pochybnostech vyhledat.

2.9 Postup kodifikace

Při vytváření kodifikace musí být dodržován určitý postup. František Daneš ho ve svém příspěvku *Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci* rozděluje na tři etapy. Na etapu deskriptivní (zjišťovací), regulativní (normativní) a etapu prováděcí (strategicko-taktickou).

Deskriptivní etapu popisuje takto: „Zjistí se a popíše existující spisovná norma, objektivně, v celé své složitosti, rozrůzněnosti a dynamičnosti. Rovněž tak se objektivně (též metodami sociolingvistickými) zjistí různé sociální hodnoty připisované jazykovým společenstvím spisovnému jazyku, jednotlivým jeho

²⁴ NEBESKÁ, Iva. *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum, 1996, s. 61. ISBN 80-7184-144-7.

²⁵ JEDLIČKA, Alois. Z problematiky normy a kodifikace spisovné češtiny. *Naše řeč*. 1964, roč. 47, č. 1, s. 22.

prostředkům a způsobům užívání, a taktéž různá přesvědčení o něm a postoje k němu u daného společenství.²⁶

Etapu regulativní Daneš ještě rozděluje na dvě podetapy, na podetapu vyhodnocovací, kdy se jazykové prostředky a způsoby jejich užívání rozdělí podle určitých kritérií. Zjistí se, jaké jazykové změny společnost potřebuje a jakým vývojem jazyk od poslední kodifikace prošel. Druhou podetapou je vlastní kodifikace, kdy se zhodnotí výsledky předešlých etap a vytvoří se konečná kodifikace, která se následně zapíše do oficiálních kodifikačních příruček.

Třetí a poslední etapou je etapa prováděcí, která se snaží přenést kodifikaci do praxe a předložit ji společnosti: „Jde v podstatě o nalézání a využívání nejrůznějších cest, postupů a prostředků pro uvádění kodifikace do praxe. Jazykovědy v užším smyslu je tu ovšem méně, jde spíše o metodické dovednosti – rozhodně je však nelze podceňovat.“²⁷

Kodifikací se zabývá velká řada lingvistů. Své příspěvky uveřejňují nejvíce v časopisech *Naše řeč* a *Slovo a slovesnost* nebo je přednáší na lingvistických sjezdech. Například R. Adam ve svém příspěvku v časopise *Naše řeč* hovoří o tom, na koho se uživatelé jazyka obrazejí v případě, že si nejsou jisti správným užitím konkrétního slovního tvaru: „Ústav pro jazyk český AV ČR právě pro tento účel provozuje jazykovou poradnu. Z vlastní zkušenosti vím, že se tazatelé obrazejí nejen na ni, nýbrž i na jiná bohemistická pracoviště; dostane-li se takový dotaz ke mně a umím-li ho bez hlubšího pátrání zodpovědět, pokládám okamžitou odpověď za svou povinnost. Lingvista je tu přece i proto – ne-li hlavně proto –, aby sloužil veřejnosti. Sloužit společnosti, její potřebě řádu a národní kultuře je i smyslem kodifikace: kodifikace tu není pro lingvisty, nýbrž pro veřejnost.“²⁸

Kodifikace však závazně slouží pouze při školním vyučování a vyhodnocování studijních výsledků, pro veřejnost funguje pouze v rámci doporučení jako pomůcka.

²⁶ DANEŠ, František – ULÍČNÝ, Oldřich. *Jazyk a text I: výběr z lingvistického díla Františka Daneše. Část 2*. Praha: Univerzita Karlova, 1999, s. 277. ISBN 80-85899-70-1.

²⁷ Tamtéž, s. 278.

²⁸ ADAM, Roman. Znovu a širěji o formě kodifikace. *Naše řeč*. 2006, roč. 89, č. 4, s. 198–203.

3. Historie češtiny

Historií a kodifikací jazyka českého se zabývala Hana Marešová ve své knize *Základy historické mluvnice a češtiny*. Vývoj jazyka českého rozdělila na pračeštinu, dvě období staré češtiny, dvě období střední češtiny a na novou češtinu, kterou rozděluje do tří období: období vzniku národního obrození, období 2. poloviny 19. století a období 20. století.²⁹

3.1 Pračeština a stará čeština

Pračeština spadá do období 10. století až do konce 13. století. Původní jazyk nazýváme jako jazyk primitivní. Dorozumívacím jazykem byla latina a staroslověnština. „Ve 13. století přejímá čeština funkci spisovného jazyka, s čímž vzrůstá rovněž potřeba jednoznačnějšího záznamu českých slov. Východisko nabízely spřežky kombinující dvě i více litery, které se spolu obvykle nevyskytují. První ojedinělé spřežky pocházejí z 11. století a jsou doloženy ve vlastních jménech: např. *Cressicsi (Krěšici)*.“³⁰ Díky čím dál častějšímu výskytu spřežek se vyvinul první pravopisný systém, pravopis spřežkový.

Stará čeština byla užívána ve 14. a 15. století a právě tehdy se objevují první odborné práce o českém jazyce. Mistr Klaret, vlastním jménem Bartoloměj z Chlumce byl jedním z prvních bohemistů, který napsal práce jako *Vokabulář*, ve kterém popsal terminologie teologické, lékařské nebo přírodovědecké, ale hlavně i gramatické, což mělo velký přínos pro budoucí lingvistiku. Významným dílem tohoto období byla *Orthographia Bohemica* (O českém pravopisu) z r. 1406 Mistra Jana Husa, kde Hus zavedl diakritická znaménka, nahradil do té doby pravopis spřežkový pravopisem diakritickým (*cz = č: czy = či, rz = ř: hrziech = hřích*) a tím se zasloužil o reformu spisovného jazyka a hlavně o jeho zjednodušení.

²⁹ MAREŠOVÁ, Hana. *Základy historické mluvnice češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-2028-8.

³⁰ MAREŠOVÁ, Hana. *Základy historické mluvnice češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, s. 9. ISBN 978-80-244-2028-8.

3.2 Střední čeština

Střední čeština se řadí do období humanismu, kdy se lingvisté snažili o přiblížení češtiny latině a upravit jazyk tak, aby mohl latině konkurovat. Díky zvýšenému zájmu o teorii jazyka byla vydávána řada humanistických slovníků, mezi které patří například slovník *Aquensis* Jana Vodňanského, který byl prvním českým tištěným slovníkem, a který vyšel v roce 1511 v Plzni.

V roce 1533 vydal v Náměšti nad Oslavou kališnický kněz Václav Beneš Optát spolu s Petrem Gzelem první českou mluvnici, která byla spojena z dvou předchozích knih *Orthographie* a *Etymologie*. V. Kyas ji popisuje takto: „Gramatika česká určila část pravopisnou pro širší vrstvy, neznalé latiny, proto je napsána prostým slohem, latinské termíny jsou tam přeloženy nebo vyloženy. Druhá část, *Ethymologia*, je pro „latiníky“ a při výkladech se střídá čeština s latinou. Na rubu titulního listu je vytištěna malá i velká abeceda (23 písmen) s poznámkou, že se zavádí nová podoba českého písma, bližší latince. V předmluvě Optát a Gzel zdůrazňují, že jejich řešení českého pravopisu není konečné, vítají proto každé zlepšení.“³¹

V roce 1571 vydal Jan Blahoslav *Gramatiku českou*, komentář k první *Gramatice* od Optáta, která se zabývala jazykovou správností, morfologií a interpunkcí. Jan Blahoslav se zde navíc zajímá o rozdílné dialekty Čechů a Moravanů.

Důležitým mezníkem v období humanismu bylo vydání čtyř významných Veleoslavínových slovníků *Dictionarium linguae latinae* (1579), *Nomenclator tribus linguis* (1586), *Nomenclator quadrilinguis* (1598) a *Sylva quadrilinguis* (1598).

Z důvodu nadcházející germanizace a přerušení rozvoje českého jazyka v období baroka se začínají objevovat první puristé. Ti se snažili o vytváření českých ekvivalentů k cizím slovům a pokusit se tak o očistu českého jazyka. Mezi tzv. brusiče jazyka českého patřili Václav Jan Rosa nebo Jiří Konstanc.

³¹ KYAS, Václav. První česká mluvnice a její místo ve vývoji spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*. 1952, roč. 13, č. 3–4, s. 141–149.

3.3 Období národního obrození

V době Národního obrození, tedy v 18. století, začínají na záchranu češtiny a jejího znovuoživení vznikat tzv. obrany jazyka českého, mezi které patří *Obrana českého jazyka* z roku 1775 Bohuslava Balbína a *Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhovačům* Karla Ignáce Tháma z roku 1783. Začínají se projevovat národní buditelé jako Josef Dobrovský, Alois Jirásek nebo Josef Jungmann, kteří se snažili skoncovat s postupnou germanizací a češtinu pozvednout opět na jazyk vzdělanců.

Josef Dobrovský, ač v budoucnost českého jazyka nevěřil a psal německy, zpracoval v roce 1792 vývoj českého jazyka v knize *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*. V roce 1809 napsal *Zevrubnou mluvnici jazyka českého*, která je dodnes jednou z nejdůležitějších studií českého jazyka. V ní se objevují první pokusy o sjednocení českého jazyka a o vymezení jeho jasných pravidel. Tato úprava je nazývána jako úprava analogická. J. Kraus ji popisuje: „Podle této úpravy se hlásky *z* a *s* staly pravopisně obojetnými, písmena *i* a *y* se tedy psala v souhlase s tvaroslovnou analogií: *psi* jako *hadi* (1. p. mn. č.), *psy* jako *hady* (4. p. mn. č.); *c* se považovalo za hlásku pravopisně měkkou.“³²

Další výraznou osobností tohoto období byl český filolog Josef Jungmann, který výrazně pomohl spisovné češtině sepsáním pětidílného *Slovníku česko-německého*, který obsahoval téměř 120 000 hesel. O tomto slovníku píše ve své knize *Knížka o češtině* Jan Chloupek: „Slovník česko-německý nesvědčí pouze o tehdejší slovní zásobě, ale odráží i úsilí svého tvůrce a jeho generace doplnit slovník češtiny tak, aby vyhovoval požadavkům doby, potřebám rozvíjející se národní společnosti. Nadto nám dlouho nahrazoval slovník staročeský, neboť jeho autor bohatě čerpal ze starých literárních památek.“³³

O těchto dvou výrazných osobnostech české lingvistiky píše Jan Chloupek takto: „To, co znamenal Dobrovský pro mluvnictví, to znamenal Josef Jungmann pro slovníkářství; oba pak se nesmírně zasloužili o povznesení češtiny

³² MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 8. ISBN 80-900147-2-0.

³³ CHLOUPEK, Jan. *Knížka o češtině*. Praha: Odeon, 1974, s. 285.

jako nástroje společenské dorozumívací praxe i jako kulturního symbolu svéprávného národa.³⁴

Následně se František Palacký a P. J. Šafařík zasloužili o oficiální zavedení skladné úpravy pravopisu, díky které se český pravopis i přes značný počet odpůrců ustálil. „Místo *j* se počalo psát *i*, místo *g – j*, zaniklo *ǵ* dříve označující hlásku *g* a ve slovech domácího původu zaniklo *w*, dvojhláska *ou* se přestala psát jakou *au*.“³⁵

3.4 Čeština v období meziválečném a po 2. světové válce

Nejvýraznější osobou byl jednoznačně Jan Gebauer, člen Královské české společnosti nauk a zakladatel české historickosrovnávací jazykovědy. Ten vydal postupně dvoudílnou *Mluvnici českou pro školy střední a ústavy učitelské*, dále čtyřsvazkovou *Historickou mluvnici jazyka českého* a nedokončený staročeský slovník. Tyto dvě díla jsou základním materiálem pro studium bohemistiky. Spolu s kolektivem vytvořil v roce 1902 *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů*, které neobsahovaly pouze vlastní pravidla, ale také tvarosloví. „Věnovala např. pozornost duálovým tvarům a jejich užívání (*dva, oba, dvěma vlastníma rukama*), skloňování vlastních podstatných jmen typu *Uhry, Brozany, kost, Boleslav*, mužských jmen *Máša, Hnilica, Svoboda, Stýblo* atd., jsou v ní zařazeny partie o skloňování zájmen, časování aj.“³⁶ Tyto pravidla jsou označovány za první oficiální předchůdce dnešních *Pravidel českého pravopisu*.

S dodatečnými úpravami byla tato pravidla vydána ještě několikrát a některé její části užíváme dodnes. J. Hrabák shrnuje ve svém článku *Gebauerovy práce literárně historické* jeho snažení takto: „Mnohé z výsledků Gebauerových studií, věnovaných literatuře, jsou dnes překonány, mnoho bylo doplněno, naučili jsme se i jinému chápání středověkého literárního díla, na které se Gebauer díval příliš dnešními očima (nejnápadněji to proniká ve studii o Tkadlečkovi z r. 1875, na str. 156, kde se Gebauer snaží z narážek a na základě tematického rozboru nakreslit portrét autora

³⁴ CHLOUPEK, Jan. *Knížka o češtině*. Praha: Odeon, 1974, s. 285.

³⁵ MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 9. ISBN 80-900147-2-0.

³⁶ Tamtéž, s. 17.

této památky, prý Ludvíka Tkdlečka); kdo však má skutečný zájem o studium starší české literatury, nesmí tyto studie přehlédnouti.“³⁷

Díky *Pravidlům českého pravopisu* byla čeština ustálena a pronikla do všech typů literatury. Začala se užívat na vysokých školách a stala se konverzačním jazykem, to vše i s přispěním nově vzniklého Pražského lingvistického kroužku.

Dalším důležitým představitelem bohemistiky byl již zmiňovaný Václav Ertl, pracovník akademické Kanceláře Slovníku jazyka českého. Redigoval časopis *Naše řeč*, kde publikoval řadu lingvistických prací a stejně jako Jan Gebauer byl členem Královské české společnosti nauk. V roce 1916 přepracoval *Gebauerovu Krátkou mluvnici českou* a Gebauerovy těžko srozumitelné staročeské příklady nahradil příklady srozumitelnějšími, od autorů jako jsou Alois Jirásek, Božena Němcová nebo bratři Mrštíkové. Bylo kompletně přepracováno kmenosloví a poprvé se zde uvádí význam každého hesla.

Do časopisu *Naše řeč* přispíval články a kritickými referáty a nemálo z nich psal pod pseudonymy. Mezi nejdůležitější patří článek *Dobrý autor*. O tomto článku píše Kvido Hodura: „Nová myšlenka, kterou se Ertl rázem odlišil od hlavní linie Naší řeči, vznikala patrně na základech vlastní odchýlné jazykové zkušenosti pod mocným vlivem lexikálních příprav v kanceláři Slovníku jazyka českého. Tu měl Ertl možnost poznati pravou povahu soudobého jazyka spisovného. Zde se také přesvědčil, že nová čeština není horší než čeština stará, že lidový jazyk není lepší než jazyk spisovný, že jazyk spisovný soudobý, třebaže navazuje na období starší a třebaže se často plodně stýká i s jazykem lidovým, je prostě jiný než jazyk starý a lidový, že jeho norma je v podstatě při vši souvislosti s minulostí i s jinými jazykovými vrstvami lidovými samostatná a závislá jen na úkolech, který jazyku spisovnému ukládá současný společenský vývoj.“³⁸ Ertl se také podílel na vytváření *Slovníku jazyka českého*, bohužel však zemřel šest let před vydáním prvního svazku slovníku.

V následujících letech se zkoumání spisovného jazyka uklidnilo

³⁷ HRABÁK, Josef. Gebauerovy práce literárně historické. *Slovo a slovesnost*. 1942, roč. 8, č. 3, s. 164.

³⁸ HODURA, Kvido. Václav Ertl. *Naše řeč*. 1949, r. 33, č. 3–4.

a další jazyková příručka s kodifikační platností byla vydána až v roce 1941. Ta byla vydána pod vedením pravopisné komise České akademie věd se záminkou modernizace dosavadní kodifikace. Tato pravidla vyšla ještě jednou poupravená v roce 1946.

Na dalších Pravidlech se začalo pracovat v 50. letech a díky tomu vyšlo v roce 1957 akademické vydání *Pravidel českého pravopisu*. Tyto se snažily řešit primárně problematické jevy a fungovaly až do vydání dosud posledních Pravidel z roku 1993. Martincová píše o Pravidlech z roku 1957: „Pravidla z roku 1957 jsou koncipována záměrně jako příručka pouze pravopisná: jsou vypuštěny kapitoly o tvarosloví a tvoření slov, výklad je stylizován zcela nově a uspořádán podle hlavních pravopisných jevů. Přesto však nemůžeme říci, že by se zde prvky mluvnického popisu a výkladu vůbec neobjevovaly. V pravopisném slovníku se u jednotlivých slov uvádějí tvary, které jsou pravopisně nějak závažné. Na rozdíl od předchozích pravopisných příruček se však u slov, jejichž psaná podoba se liší od vyslovované, uvádí spisovná výslovnost. Týká se to hlavně slov přejatých.“³⁹

3.5 Kodifikační příručky dnes

Kodifikačních příruček je velké množství a je v nich zahrnuta část jak teoretická, tak slovníková, která nám pomáhá při pochybnostech o užívání určitého slovního tvaru. Kodifikační příručky dělíme dle toho, zda jsou oficiální, tedy schválené Ústavem pro jazyk český Akademie věd České republiky, a je v nich tedy i zaručena kodifikační správnost. Máme celkem čtyři takové kodifikační příručky. Dále se na trhu objevují příručky bez kodifikační platnosti, je jich velké množství, ale Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky za ně nenesou zodpovědnost, a tudíž se na ně nelze odvolávat.

Jak již bylo naznačeno, kodifikaci provádí výlučně Ústav pro jazyk český Akademie věd. Uvažovalo se však také o časopisu *Naše řeč* a o lingvistech, kteří do něj svými názory přispívají. Kodifikace by však v časopisech byla velmi rozsáhlá a tím by časopis ztratil na přehlednosti a kodifikace by se už k tak široké veřejnosti nedostala. O tom také mluví M. Jelínek v článku *Má naše řeč kodifikační*

³⁹ MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 18. ISBN 80-900147-2-0.

pravomoc?: „Naše řeč by měla plnit funkci diskuzního fóra ve všech záležitostech spisovné kodifikace.“⁴⁰

Kodifikační příručky jsou na rozdíl od časopisu přehledné, srozumitelné a systematicky popsané.

Nejdůležitější příručkou jsou *Pravidla českého pravopisu*. S těmi se setkal každý z nás už na základní škole ve vyučovacích hodinách českého jazyka. Učitelé se snaží žáky naučit, kam se mají obrátit v případě nejasností a většinou k tomu využívají právě zmiňovanou příručku.

Pravidla českého pravopisu jsou mimo krátké předmluvy rozdělena na dvě hlavní části, na část teoretickou a slovníkovou. Teoretická obsahuje vysvětlení pravopisných jevů a část slovníková obsahuje abecedně seřazený seznam slov. Na konci Pravidel se nachází Dodatek Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Do slovníkové části jsou zařazena hlavně slova pravopisně obtížná, odborné názvy a nové výrazy. Výslovnost jednotlivých slov zde až na výjimky, kdy je psaná a vyslovovaná podoba slova značně rozdílná, chybí. Je to hlavně kvůli existenci mnoha dalších slovníků, příruček a mluvnic, které uživatele jazyka o výslovnosti a tvarosloví informují. *Pravidla českého pravopisu* vychází buď jako akademická, nebo školní, ve kterých je seznam hesel stručnější.

Další příručkou je *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Autorem je Josef Filipec a v tomto slovníku se nachází skoro 50 000 hesel. Kniha byla vydána poprvé v roce 1978 a veřejnosti je přístupná i v online verzi.

Patří mezi ně i výkladový *Slovník spisovného jazyka českého*, který vznikl pod vedením českého jazykovědce Bohuslava Havránka a obsahuje téměř 192 000 hesel a stejně jako předchozí slovník je dostupný i online na serveru Ústavu pro jazyk český.

Jako poslední je mezi ně zařazen *Nový akademický slovník cizích slov*. Tento slovník je rozšířenou verzí *Akademického slovníku cizích slov* a vyšel roku 2005. Je to největší český slovník cizích slov a má kodifikační pravomoc. Hlavním redaktorem je Jiří Kraus spolu s kolektivem jazykovědců z Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

⁴⁰ JELÍNEK, Milan. Má Naše řeč kodifikační pravomoc?. *Naše řeč*. 2005, roč. 88, š. 202–206.

5. Pražský lingvistický kroužek

Fungování Pražského lingvistického kroužku bylo zahájeno 6. října 1926, kdy se konal anglický seminář za účasti Bohuslava Havránka, Romana Osipoviče Jakobsona, Jana Rypky, Bohumila Trnky, Viléma Mathesia, který byl až do své smrti roku 1945 jeho předsedou a zahraničního hosta dr. Henrika Beckera z Lipska. Jejich přednášek se nezúčastňovali pouze čeští lingvisté, ale také na nich účinkovali zahraniční hosté jako Sergej Karcevskij, Nikolaj Sergejevič Trubeckoj a zmiňovaný zakládající člen Roman Jakobson.

Ze začátku se členové pravidelně scházeli ve svých domácnostech, první veřejné vystoupení se uskutečnilo až dva roky po jeho založení na 1. mezinárodním sjezdu lingvistů v Haagu, kde zatím ještě každý z nich přispíval do diskuze sám. Na prvním sjezdu slovanských filologů v Praze roku 1929 už tomu ale bylo jinak. Zde už fungovali jako jedna názorová skupina. Zformulovali zde vlastní *Teze* a zahájili ediční činnost.

První a zároveň nejznámější svazek *Tezí* pojednával o lingvistických tématech a druhý obsahoval fonologický vývoj ruštiny ve srovnání s ostatními slovanskými jazyky. *Teze* byly ostatními vnímány velmi pozitivně a Pražský lingvistický kroužek tak mohl navázat styky se zahraničními lingvisty. Jiří Černý shrnuje obsah *Tezí* ve své knize: „*Teze* obsahují už všechny hlavní zásady, které jsou charakteristické pro pražskou školu. Vyplývá z nich nejen orientace na strukturální jazykovědu, ale také důraz na funkční pojetí jazyka, které je pro pražskou školu tak příznačné a které ji odlišuje od většiny ostatních směrů strukturální jazykovědy. Podle tohoto pojetí je jazyk chápán jako funkční systém a rovněž každá jeho část je posuzována podle toho, jako funkci v systému jazyka zastává. Charakteristický je také obsah jednotlivých *tezí*, z něhož je patrná širší zájmu pražských lingvistů o otázky jazykového výzkumu. Pozornost je věnována otázkám obecně jazykovědným i slavistickým, synchronním i vývojovým, fonologickým, gramatickým i lexikálním. Jsou zkoumány funkce jazyka, rozdíl mezi jazykem psaným a mluveným, otázky spisovného jazyka a jazykové kultury, otázky básnického jazyka, typologie apod. Z hlediska slavistiky je zvláštní pozornost věnována staroslověnštině, problematice transkripce a myšlenky všeslovanského

jazykového atlasu. Vedle teoretických otázek se klade značný důraz také na otázky metodologické a na praktické využití nových poznatků při jazykové výuce.⁴¹

Pražský lingvistický kroužek vydal pod vedením Miloše Weingarta a Bohuslava Havránka sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura*, kde objasnili společnosti jejich přístup k otázkám jazykové praxe.

Členové Pražského lingvistického kroužku měli v dalších letech hlavní podíl na utváření jazykové kultury v Čechách. Podíleli se na jazykové kodifikaci z roku 1957, na zpracovávání slovníků i na mluvnících a učebnicích češtiny pro nižší střední školy. Společně také začali v roce 1934 pracovat na čtvrtletníku *Slovo a slovesnost*, v jehož prvním čísle sepsali úkoly, kterých chtěli dosáhnout. V tomto časopise jsou dodnes publikovány články o jazyce, rozbor jazykových prací a objevů. Publikovali i v jiných časopisech, a to hlavně v *Časopisu pro moderní filologii* a v *Naší řeči*.

Pražský lingvistický kroužek prošel mnoha nesnázemi a naposledy byl obnoven po roce 1989, kdy byl vedoucím členem Miloš Dokulil, ze zdravotních důvodů však musel nahradit Oldřich Leška.

6. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky

Odrázným bodem pro Akademii byl rok 1891, kdy byla založena Česká akademie věd a umění. Jejím úkolem byla příprava velkého výkladového slovníku národního jazyka. Aby se mohlo na slovníku začít pracovat, byla by žádost F. Pastrnka a jeho kolegů zřízena Kancelář Slovníku jazyka českého. Toto nejstarší akademické pracoviště začalo okamžitě shromažďovat materiály pro *Příruční slovník jazyka českého*. Ten začal vycházet postupně v sešitech od roku 1935 a jeho devátým svazkem byl dokončen v roce 1957.

Po 2. světové válce v roce 1946 byla Kancelář přejmenována na Ústav pro jazyk český a jeho ředitelem se stal vedoucí předchozí Kanceláře A. Získal. Ústav měl za úkol zkoumání českých dialektů, dějin českého jazyka a nakonec zkoumání současného stavu češtiny. V roce 1952 se stal Ústav součástí

⁴¹ ČERNÝ, Jiří. *Malé dějiny lingvistiky*. Praha: Portál, 2005, s. 128–129. ISBN 80-7178-908-9.

Československé akademie věd. Po roce 1989 se název změnil na Akademii věd České republiky a za účasti předních českých lingvistů funguje dodnes.

V současné době má Ústav na starost zkoumání psané češtiny s ohledem na sociální a územní diferenciaci, stylistiky, lexikologie a dialektologie aj. Výsledkem těchto zkoumání jsou slovníky, jazykové atlasy a pravopisné příručky pro veřejnost.

Jazykové oddělení Ústavu pro český jazyk provozuje jazykovou poradnu určenou pro celou veřejnost. Tím získává pravidelné informace o tom, jak jazyk ve společnosti momentálně funguje, v čem si není veřejnost jiná a zároveň odpovídá na každý jazykový problém, se kterým se dotazovaný na poradnu obrátí. Dále Ústav spolupracuje s médii při tvorbě pořadů a článků o českém jazyce. Vydává časopisy *Slovo a slovesnost*, *Acta onomastica*, *Korpus – gramatika – axiologie* a časopis *Naše řeč*.

7. Kodifikace z roku 1993

7.1 Okolnosti přípravy kodifikace z roku 1993

Poslední kodifikací před tou z roku 1993 byla kodifikace z roku 1957. Velký podíl na jejím vytváření měl Pražský lingvistický kroužek a jejím hlavním úkolem bylo přiblížit spisovný jazyk veřejnosti.

V příručce *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*, která byla vydána ještě před oficiálním vydáním Pravidel, je v úvodu popsáno, co se od nových Pravidel očekává: „V Ústavu pro jazyk český ČSAV byla připravena nová *Pravidla českého pravopisu*, od kterých očekáváme, že ulehčí psaní hlavně v těch případech, jejichž dosavadní kodifikační řešení nepostačuje a trvale působí uživatelům potíže, anebo nepostihuje pohyb v pravopisných a výslovnostních zvyklostech.“⁴² Z. Hlavsa ve stejné publikaci shrnuje, že veřejnost si nové pravopisné zásahy žádala, ale výsledkem bylo vždy jen nové přetiskování původního textu, aniž by byly v doplnění připisány změny, ke kterým v české slovní zásobě došlo.

⁴² MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 4. ISBN 80-900147-2-0.

Pokud bychom měly tedy obecně shrnout co nejvíce okolností vzniku kodifikace v roce 1993, zařadíme mezi ně určitě to, že vytvoření nového samostatného státu vedlo i ke změně společenského klimatu, k postupnému uvolňování norem chování a tím bylo zapotřebí nové a pevnější zakotvení jazyka ve společnosti a také ukázka jeho kulturní vyspělosti.

7.2 Změny, které kodifikace přinesla⁴³

Zásadními změnami, kterými nová kodifikace prošla oproti té z roku 1957, jsou hlavně změny v psaní velkých písmen, v psaní *s* a *z* v přejatých slovech, označování kvantity (délky) v přejatých slovech, psaní složených přídavných jmen, počešťování cizích slov a psaní spřežek. Jak se dozvídáme od Z. Hlavsy: „Účelem slovníku je podávat pouze poučení o psaní slov, nikoli o tvarech a výslovnosti. Proto se např. u podstatných jmen uvádí jen rodová charakteristika, popř. informace o nesklonnosti a o pomnožnosti; např. u sloves s dlouhou kmenovou samohláskou *i* v infinitivním kmeni je uveden tvar rozkazovacího způsobu, jako např. *bit*, rozk. zp. *bij*.“⁴⁴

Dalším rozdílem je již ne tak striktní požadavek na správné užívání slovních tvarů dle příruček. Jak se píše v *Pravidlech českého pravopisu*, lze je od doporučeného užívání odchýlit, pokud to uživatel považuje za potřebné a dokáže změnu odůvodnit. I z tohoto důvodu je možné užívání více možných pravopisných variant, tzv. dubletních tvarů.

7.2.1 Psaní velkých písmen

Kodifikace psaní velkých písmen vzbudila u uživatelů nejméně kritiky ze všech proběhlých kodifikačních změn. Situace, kdy se máme rozhodovat pro užití malého či velkého písmena je jedním z nejsložitějších jevů v českém pravopise už proto, že nemáme k dispozici žádná mechanická pravidla pro jejich správné užití.

⁴³ Zpracováno dle MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991. ISBN 80-900147-2-0.

⁴⁴ MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 25. ISBN 80-900147-2-0.

Každý uživatel jazyka se tedy musí těmto zásadám naučit a musí je dokázat správně aplikovat.

Z. Hlavsa cituje definici o psaní velkých písmen takto: „Užití velkého písmena nemá jednotnou funkci. Zpravidla se uvádí, že jeho úloha je trojí: vyznačuje začátek větného celku, zařazuje slovo nebo slovní spojení mezi vlastní jména a je projevem úcty nebo vědomí závažnosti a prestiže pojmenovaného jevu.“⁴⁵

Projev úcty se uplatňuje u pojmenování bytostí, svátků a hlavně v náboženských textech, do kterých kodifikace příliš nezasahovala a respektovala u nich určité zvyklosti. Zde kodifikace umožňuje určité kolísání, tedy to, že pravidla nám dávají pouze určité doporučení a každý uživatel má u těchto textů možnost výběru malého či velkého písmene dle toho, jaký má k pojmenované věci vztah. Stejně tak je to při užití velkého písmena jako vyjádření úcty k určité osobě při jejím oslovení. Rozhodnutí je pouze na pisateli, pokud by ovšem jeho rozhodnutí nebylo závazně v rozporu s jinými pravopisnými zásadami (např. v korespondenci a e-mailech: „Rád bych *Vás/vás* požádal o laskavost.“).

Pokud se ale vrátíme k psaní velkých písmen u historických událostí a u pojmenování kaplí, chrámů a kostelů, ne vždy můžeme nechat rozhodnutí na pisateli. Musíme brát v potaz např. rozdíl mezi *Betlémskou kaplí v Praze* a *betlémskou kaplí*, tzn. *Kaplí v Betlémě*. Výlučně velké písmeno musíme užít v případech, kdy jsou události jedinečné a napsáním malého písmene bychom nepochopili jeho pravý smysl (např. *Velká revoluce francouzská*, *Pražské povstání*, *Sametová revoluce*, *Listopad 1989*).

Psaní velkého písmene bylo zavedeno u pomnožných svátků *Vánoce* a *Velikonoce*. Dříve totiž bylo politicky žádoucí psát názvy těchto svátků, jako ideologických „přežitků“, s malým písmenem.

Dále změny zasáhlo několik skupin vlastních jmen. Například v psaní názvů ulic, náměstí, domů se zavedlo psaní velkého písmene jako v počátečním slově, tak i po něm následujícím (*ulice Pod Kopečkem*).

Ve snaze o zjednodušení pravopisu kodifikace přináší i úpravy týkající se psaní velkého písmena ve vlastních jménech. U psaní názvů ulic, náměstí, domů, nábřeží, parků, mostů, zahrad, restaurací, hřišť apod. se bude psát obecné

⁴⁵ MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 27. ISBN 80-900147-2-0.

jméno, které popisuje druh objektu stejně jako dříve s malým písmenem, avšak oproti dřívějším pravidlům, kdy se vlastní jméno následující hned po obecném psávalo také s malým písmenem bude naopak psát s velkým, a to v jakémkoliv případě, i v takovém, kdy po obecném jméně následuje předložka (*ulice Bratří Čapků, ulice Obce Ležáky, ulice U Břehu, zastávka U Nemocnice, náměstí Krále Jiřího z Poděbrad, ostrov Svatého Vavřince, ulice Na můstku, náměstí Mezi Zahrádkami, dům U Tří srdcí, hospoda Pod Nádražím*, atd.). U některých případů se lingvisté touto změnou snažili o zrušení pravopisné výjimky. Z. Hlavsa ukazuje příklad u *ulice Bratří Čapků*, kde je zastoupeno vlastní jméno. Mnohem větší změna to však byla pro typy názvů jako např. *ulice Na Můstku*. Téměř čtvrtstoletí platilo takové pravidlo, kdy se po předložce psalo velké písmeno v případě, jde-li o jméno vlastní a naopak malé písmeno tehdy, šlo-li o jméno obecné. Bohužel však docházelo k případům, kdy si uživatelé právem nebyli jisti, zda jde o jméno vlastní či obecné: „např. napsat správně jméno *ulice Na slupi* předpokládá, aby píšící věděl, že slup je jméno obecné – označovalo žlab, kterého se užívalo k chytání říčních ryb, i když je dnes téměř zapomenuto. Podobně název pražské výstavní síně *U hybernů* dovedl správně napsat jen ten, kdo věděl, že hyberny byli zvaní irští mniši, jejichž klášter na onom místě byl. Jindy bylo třeba znát místní situaci, což z hlediska celonárodního užívání jazyka je těžko splnitelné: např. správné bylo psát název *restaurace U anděla* v případě, že byla pojmenována podle domovního znamení, ale *U Anděla* tehdy, byla-li nazvána podle majitele.“⁴⁶

Kvůli těmto nesrovnalostem si uživatelé zvykli některé názvy psát špatně a u velkého množství si nevěděli rady. Dalším příkladem, který uvádí Hlavsa je název ulice ležící pod bučinou, nevíme však, zda název ulice vznikl podle charakteristického porostu, nebo podle kopce Bučina. Nebo například oficiální název pražské ulice *Na poříčí*, kdy se slovo poříčí považovalo za slovo obecné, avšak podle historiků je poříčí název rozpadlé vesnice, která se na tomto místě nacházela, tudíž by bylo vhodnější považovat ho za jméno vlastní a tím pádem ho psát s velkým písmenem.

Na rozdíl od předchozích pravidel se lingvisté věnovali i správnému psaní názvů sídlišť a satelitních měst. Nyní je píšeme stejně jako názvy obcí

⁴⁶ MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 30. ISBN 80-900147-2-0.

a městských čtvrtí, tedy stejně jako *Malá Strana* budeme psát i *Pražské Předměstí*. Otázka se nabízí ale i u toho, kdy budeme považovat slovo sídliště za obecné nebo za vlastní jméno. Z. Hlavsa porovnává dva příklady: „Tu záleží na tom, zda bližší určení názvu sídliště může fungovat samo o sobě, např. ve spojení (sídliště) Červený Vrch – srov. Bydlí na Červeném Vrchu -, nebo bez tohoto určení to možné není, např. *Sídliště Antala Staška*, srov. *Bydlí na Sídlišti Antala Staška*.“⁴⁷

Stejně jako dříve budeme velké písmeno psát u názvů společenských institucí (např. *Městský úřad v Kyjově*, *Obvodní zastupitelstvo v Praze 4*, *Státní notářství v Praze*, *Ministerstvo zemědělství České republiky*). Vyloučena je ovšem výjimka, „že instituce, které se v jednotlivých správních celcích opakují a jsou dostatečně identifikovány místním určením, nebo které jsou jedinečné svou samou podstatou, se píše s písmenem malým.“⁴⁸ Tímto se okruh psaní malého písmene u názvů organizací razantně zúžil, je však možné kolísání stejně jako u minulých Pravidel, pokud se v textu objeví označení méně významných složek a příležitostných orgánů. Jak však rozlišíme, kdy se jedná o oficiální název instituce a kdy ne? Oficiální podobou je název úplný, ten, který můžeme najít ve statutárních dokumentech, a zvláště tehdy, kdy je v názvu i určení místa, kde se úřad nachází (*Městský úřad v Kyjově*). Hlavsa ještě píše, že „v mnoha případech lze jména instituce užít také jako pojmenování obecného: názorně řečeno, to, co se jmenuje *Městský úřad v Táboře*, je městským úřadem a je to umístěno v Táboře, takže lze užít i písmene malého. (Uplatní se to např. tehdy, je-li užito jména v množném čísle: ...městské úřady v Táboře a Písku se rozhodly ...) Takováto pojmenování se tedy chovají jako tzv. vlastní názvy, tj. pojmenování, která fungují jako vlastní jména, ale jejichž obecný význam odpovídá jevu, který označují: *Výzkumný ústav vzduchotechniky* je vlastní jméno ústavu, který se zabývá výzkumem vzduchotechniky – záleží tedy na pišícím a na dalším kontextu, zda bude zvoleno pojetí výrazu jako jména vlastního, nebo obecného (což u skutečných vlastních jmen možné není).

Pokud se tedy pokusíme shrnout, kdy použít velké a kdy malé písmeno, musíme si nejprve uvědomit, zda se jedná o obecné nebo vlastní jméno. Je

⁴⁷ MARTINCOVÁ, Olga, ed. Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu. Praha: Učitel'ská unie, 1991, s. 31. ISBN 80-900147-2-0.

⁴⁸ Tamtéž, s. 32.

dokonce doporučováno, aby se např. v přijímacích zkouškách nezkoušelo právě z tohoto jevu právě z toho důvodu, že v mnoha případech je rozhodnutí na pisateli a kodifikace není právně ošetřována, ale pouze doporučována.

7.2.2 Psaní přejatých slov

V nových Pravidlech najdeme úpravy v psaní přejatých, tj. cizích slov. U těch se setkáváme velmi často s diskuzemi o jejich správném užívání. Po událostech v listopadu 1989 a vzhledem k tomu, že stále častěji dochází ke kontaktu českého jazyka s cizími jazyky, se k nám dostává čím dál tím více slov cizího původu. V minulých Pravidlech se tyto příklady tolik neřešily a tak bylo na místě znalosti o jejich správném užití prohloubit. Změny se týkají hlavně psaní *s* a *z* a označení kvantity samohlásek. Na to, v jakém množství se do grafické podoby kodifikace přejatých slov zasáhlo, měl největší vliv fakt to, do jaké míry přejatá slova zdomácněla a jak moc se rozšířila. To bylo ale v době, kdy k nám cizí slova pronikala čím dál rychleji, složitě.

Prvními složitými výrazy, které bylo třeba upravit, byly ty se zakončením na *-ing/-ink* pocházející z anglického jazyka. Původní koncovka *-ing* je zachována u odborných (*telerecording, fading*) a zatím málo frekventovaných slov, která jsou užívána pouze u určité vrstvy obyvatelstva (*surfing*). Koncovka *-ink* se kodifikovala u slov, která jsou široce rozšířená ve všech vrstvách uživatelů jazyka (*kempink, trénink*). Poslední skupinou jsou výrazy, které jsou frekventované u širšího okruhu uživatelů a jsou zachovány obě dubletní zakončení, tedy jak původní *-ing*, tak zdomácnělé *-ink*. Tyto dubletní tvary vedou postupem času k počestění, ale uživatel jazyka má zatím volbu v tom, jakou podobu v psaném textu použije (*briefing* i *brífink, clearing* i *klírink, dabing* i *dabink, puding* i *pudink, marketing* i *marketink, doping* i *dopink*).

Původní psaná podoba cizích slov se používá u slov, která jsou užívána úzkým okruhem lidí, většinou to jsou slova odborná (*netto, brutto, enjambement, watt, joule, wolfram, ytterbium*). Dále u slov, jejichž „grafickému počestění brání značný rozdíl mezi podobou psanou a vyslovovanou, a to často

i tehdy, jsou-li značně zdomácnělá. Mezi takovéo výrazy patří již tradičně *bulletin, revue, interview, outsider*.⁴⁹

Stejně jako je povolena dubletnost tvarů u koncovek *-ing/-ink*, je možné psát dvojím způsobem i jiná slova (*guerilla* i *gerila, jazz* i *džez, makeup* i *mejkap, handicap* i *hendikep*).

Výrazy jako *ad hoc, curriculum vitae, pour féliciter, a priorim, via facti* a další citátové výrazy se píšou zásadně jen původním pravopisem, stejně jako výrazy hudební (*allegro, crescendo, vivace, adagio*).

Z předchozí kodifikace se zachovalo zjednodušení původně zdvojených písmen *ss, ll* (*asistent, bula*), *ae, ai, oe* (*sféra, hematologie, paleologie, pedagog, ekonomie, rentgen*), *qu*, píšící se jako *kv* (*kvóta, kvíz, kvinta*), *gu*, píšící se jako *gv* (*lingvistika, distingvovaný, sangvinik*), *rh* (*rododendron*), *ck*, píšící se jako *k* (*šok, hokej*), někdy se původní *c* píše jako *k* (*kakao, kaňon, streptokok*), a dále *th*, které se ve slovech řeckého původu píše jako *t* (*matematika, aritmetika, antologie, teorie, metoda, etika, metan, metyl*). Ovšem v případech, kdy jsou tyto slova užity ve stylu čistě odborném, je možné psát je původním pravopisem.

U přejatých slov přišla změna i v psaní *s* a *z*. Hlavní zásadou, ne však důslednou, se stalo psaní dle výslovnosti. Nově se ale některá slova dají psát jak *s* písmenem *s*, tak i *z* (*mechanismus* i *mechanizmus, režisér* i *režizér, organismus* i *organizmus, filosofie* i *filozofie*). Dubletní tvary můžeme použít i tehdy, kdy je možná také dubletní výslovnost (*diskuze* i *diskuse, renezance* i *renesance, dizertace* i *disertace, rezort* i *resort, režizér* i *režisér*). Pokud píšeme souvislý text, měli bychom psát tato slova buď všechny s písmenem *z*, nebo všechny s písmenem *s*. Pokud použijeme první možnost, bude text působit hovorověji a pokud druhou možnost, bude text kultivovanější.

Dublety můžeme používat i u slov zakončených v předchozí kodifikaci na *-smus* a *-ismus* (*spazmus* i *spasmus, mikroorganizmus* i *mikroorganismus, konzervatismus* i *konzervatizmus, altruizmus* i *altruismus*).

Z se píše i tam, kde se původní *s* vyslovuje jako *z* (*analýza, hypotéza, iluze, báze, fantazie, fyzika, prezident, gymnázium*), u takových slov už tedy není možné psaní dubletních tvarů, jako tomu bylo v předchozí kodifikaci. Taková

⁴⁹ MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 36.

možnost není ani u slov, které mají předponu latinské původu, tedy *konzerva*, *konzervativní*, *konzervatoř*, *konzultace*, *konzistence*, *konzulát*.

Slova s původními předponami *des-* a *de-* píšeme nyní podle výslovnosti (*dezaktivace*, *dezinfekce*, *deziluze*, *dezorganizace*, *dezorientace*, *dezolátní*, ale *designovat*, *desublimace*). Pouze písmeno *s* použijeme ve slovech s původní předponou *dis-* (*disharmonie*, *disident*, *disimilace*).

Dále se výhradně *z* píše ve slovech, která byla dříve zakončená na *-ns*, *-rs*, *-ls* a ve slovech odvozených (*kurz*, *kurzovní*, *kurzista*; *dispenz*, *dispenzární*; *pulz*, *pulzovat*, *pulzový*).

Dalším problémem, který kodifikace vysvětlila, je označování délky samohlásek. Ta se píše v základních slovech, kde je i vyslovována (*akvárium*, *anténa*, *kostým*, *fúze*, *túra*, *árie*) ve slovech zakončených na *-é* (*filé*, *resumé*), *-ém* (*parfém*, *problém*), *-én* (*drén*, *refrén*), *-ér* (*restauratér*), *-éza* (*ortéza*), *-iáda* (*olympiáda*), *-ián* (*vegetarián*), *-iéra* (*voliéra*), *-ín* (*delfín*, *albín*), *-ína* (*disciplína*), *-má* (*apartmá*), *-oár* (*pisoár*), *-óza* (*viróza*), *-ózní* (*nervózní*), *-ózový* (*celulózový*), *-ýn* (*manekýn*), *-ýza* (*analýza*).⁵⁰ V mnoha případech však výslovnost kolísá, a jelikož vysvětlení v předchozích pravidlech bylo pro uživatele složité, špatně srozumitelné a hlavně nejednotné, přináší kodifikace nová a zjednodušená pravidla. V. Vlková je vysvětluje takto: „Nový způsob spočívá v tom, že se užívá bezpříznakového způsobu psaní, tj. nepíše se diakritické znaménko (čárka nad písmenem), jestliže výslovnost samohlásky není pevná.“ Krátká samohláska se píše u slov, zakončených na *-iv* (*masiv*, *archiv*, *motiv*), *-iva* (*lokomotiva*), *-ivum* (*aktivum*), *-ivní* (*pasivní*), *-ida* (*bronchitida*), *-emie* (*epidemie*), *-erie* (*baterie*), *-orium* (*teritorium*), *-on* (*balkon*, *šampion*, *citron*, *ozon*, *fejton*, *neon*, *milion*), *-onek* (*balonek*, *vagonek*), *-onový* (*mahagonový*, *citronový*), *-ona* (*sezona*), *-onka* (*baronka*), *-ura* (*brožura*, *korektura*), *-urka* (*miniaturka*), *-urový* (*fakturový*, *armaturový*), *-urní* (*kulturní*), *-una* (*laguna*). Dále se délka neoznačuje u chemických, biologických a lékařských názvů (*acetylen*, *benzen*, *karoten*, *amin*, *glycerin*). U některých slov ale označení délky kolísá (*bor* i *bór*, *chlor* i *chlór*, *jod* i *jód*).

⁵⁰ Zpracováno dle: *Pravidla českého pravopisu*. Brno: Computer Press, 2009.

7.2.3. Výslovnost

Nová kodifikace přinesla i několik málo změn v ortoepii, tedy ve spisovné výslovnosti. Uvedeme několik příkladů, kde změna proběhla. Například slovo *šanson* se dříve vyslovovalo jako *šanson* a nyní *šansón*. Stejně tak je to i u dalších slov. Dříve vyslovované *resort*, *dyvan*, *drezúra*, *kultúra*, *pasivní*, *virtuós* se nyní mají vyslovovat jako *rezort*, *divan*, *drezura*, *kultura*, *pasivní* a *virtuos*. Jako zcela nové je vyslovování slov *manažer* a *renzína* oproti dřívějšímu *manažér* a *rendzína*.

Jak je mnohdy uváděno jako nedůsledné, některá vlastní jména, například jihoamerický stát Guyana se nevyslovuje jako dříve *gvajana*, ale *gijana*. Zde je tedy nahrazena výslovnost anglicko-francouzská za španělskou.

Objevují se i slova, která se původně vyslovovala se *s*, ale nyní se *z* (*konzerva*, *konzultace*, *kazeta*).

7.2.3 Spojovník⁵¹

Co se týče kodifikace grafických znaků, v kodifikaci z roku 1993 změna nastala v užití spojovníku (-), který vyjadřuje těsné spojení mezi sousedícími slovy. Vynutila si to především praxe, rozšíření složených názvů a nedostatečná pomoc při psaní jejich správného zápisu v Pravidlech z roku 1957.

Svobodová definuje problém spojovníku takto: „U podstatných jmen (obecných) se píše spojovník tehdy, jestliže obě složky jsou ve vztahu souřadném, např. *malíř-lakýrník* (tj. malíř a lakýrník). Názvy s podstatnými jmény, v nichž druhý člen blíže specifikuje první, se píšou bez spojovníku, např. *chemik analytik* (tj. chemik se specializací analytická chemie). Ve spojeních jako Neruda kritik se užívá spojovníku, chceme-li naznačit, že oba výrazy tvoří těsnější celek, tedy *Neruda-kritik*.“⁵²

⁵¹ Zpracováno dle: *Pravidla českého pravopisu*. Brno: Computer Press, 2009. ISBN 978-80-251-2252-5.

⁵² MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 43.

Spojovník se píše navíc mezi jednotlivými členy podvojných vlastních jmen, které jsou složeny ze dvou samostatných jmen, které však tvoří nedílný celek (*Frýdek-Místek, nádraží Praha-Holešovice*). Dále u složených přídavných jmen, pokud je mezi nimi vztah vzájemnosti (*slovník česko-anglický, labsko-oderský průplav*), mezi některými přejatými slovy (*ping-pong, moucha tse-tse*) a v přídavných jménech, u kterých potřebuje rozlišit jejich význam (*šedo-modrý*, tj. šedý a modrý na rozdíl od *šedomodrý*, který znamená odstín barvy).

Spojovník není potřeba u takových přídavných jmen, která jsou buďto ustálenými spojeními z podstatného a přídavného jména (*lehkoatletický* jako lehká atletika, *středoškolský* jako střední škola, *vysokoškolský* jako vysoká škola, *vědeckovýzkumný* jako vědecký výzkum), nebo jejichž členy je vztah vylučovací (*červenobílý, hluchoněmý*). Setkáme se však i s přídavnými jmény, mezi kterými je možný jak vztah určovací, tak vztah souřadný, můžeme tedy použít dvojí grafickou normu, buď se spojovníkem, nebo bez něj. Např. *politicko-ekonomický* (tj. politický a ekonomický) oproti *politickoekonomický* (tj. politická ekonomie) a *fyzikálně-chemický* (analýza) vedle *fyzikálněchemický* (fyzikální chemie).

Pokud jsou ve spojení příslovce a přídavné jméno, píší se slova odděleně (časově ohraničený).

7.2.4 Ostatní změny v kodifikaci

Co se týče psaní *i, í* a *y, ý* v kořenech slov, v předponách, v koncovkách podstatných jmen a přídavných jmen, k žádným zásadním změnám nedochází. „Na rozdíl od předchozích Pravidel se zavází odlišný způsob psaní u typu (zvláště pro školní výuku periferního) *Kam jste, děti, utekly* (namísto dosavadního *utekli*), tedy ve výpovědích s nevyjádřeným podmětem obsahujících jméno v 5. pádě. Důvodem k této změně byla ta skutečnost, že odlišné funkce 1. a 5. pádu (nominativu a vokativu) nejsou běžnému uživateli v tomto případě dostatečně zřejmé.“⁵³

Další drobnou změnou je výkladová kapitola o psaní předpon *s(e)-* a *z(e)-*. Hlavní zásady jejich užívání zůstávají zachovány, změnila se však forma jejich rozdělení. Dvojice (*sběhnout – zběhnout, shlédnout – zhlédnout*,

⁵³ MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991, s. 46.

spravít – zpravít) jsou zapsány pouze v kapitole, která pojednává o dvojicích, které se pomocí předpon rozlišují a samostatně již nejsou zapsána v jednotlivých kapitolách, které rozlišují psaní *-s(e)* a *z(e)*.

Nově je v kodifikaci uvedena podkapitola, pojednávající o správném užití oficiálních zkratk vysokoškolských titulů: *Ing.* (inženýr), *Dr.* (doktor), *Bc.* (bakalář).

5.3 Reakce na změny kodifikace⁵⁴

Vydání *Pravidel českého pravopisu* nebylo přijato veřejností ani sdělovacími prostředky příliš kladně a setkal se především s kritickými reakcemi. Důkazem je velké množství novinových článků, diskuzí, anket a lingvisté se s negativními reakcemi setkali i v jazykové poradně Ústavu pro jazyk český AV ČR. V poradně však byly mnohem častějšími tématy dotazy uživatelů jazyka na jednotlivé zásady a nové způsoby psaní konkrétních slov. Svobodová píše o trojím vymezení negativních reakcí na novou kodifikaci: „Záporná stanoviska k novým Pravidlům se objevila v trojí podobě: 1. kritici odmítli nová Pravidla jako celek, aniž by však specifikovali, proč je nepřijímají a co jim na nich vadí; 2. častější bylo celkové odsouzení, ale na pozadí jednotlivých změn; 3. kritika byla dílčí, zaměřená pouze na pravopis určitých slov.“⁵⁵ Svobodová se spolu s dalšími lingvisty setkala s mnoha telefonáty, kdy se jí jedna část občanů ptala na nejasnosti a žádala o radu a druhá, neústupná část se jí snažila přesvědčit o nesprávném rozhodnutí lingvistů. Lingvisté, podílející se na kodifikaci byli obviňováni doslova ze znásilnění, zpřimitizování, z podbízění se nevzdělaným vrstvám a přizpůsobování se slovenskému jazyku. Stručně řečeno jde však pouze o všeobecnou nelibost lidí učit se něco nového, přitom dva roky před oficiálním vydáním *Pravidel* vyšla příručka *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*, takže se všichni uživatelé mohli s Pravidly seznámit dříve a své připomínky lingvistům předložit. Jako řešení nabízeli buď vrácení se zpět ke kodifikaci z roku 1957, nebo dokonce k těm starším

⁵⁴ Zpracováno dle: SVOBODOVÁ, Ivana. Sto a několik dní Pravidel českého pravopisu v jazykové poradně (Příspěvek sociologicko-lingvistický). *Naše řeč*. 1994, r. 77, č. 1, s. 51–57.

⁵⁵ SVOBODOVÁ, Ivana. Sto a několik dní Pravidel českého pravopisu v jazykové poradně (Příspěvek sociologicko-lingvistický). *Naše řeč*. 1994, r. 77, č. 1, s. 51–57.

a někteří z nich dokonce odmítli princip kodifikace jako takové.

Nejčastěji se výtky týkaly psaní přejatých slov, zejména rozlišení v psaní *s* a *z*. Dle Svobodové je nejčastěji probíraný pravopis slova *kurz*, dále přípony *-izmus/-ismus* a dubletní tvary slov *renezance/renesance* a *diskuze/diskuse*. Naopak téměř žádné negativní reakce se nedočkala změna v psaní velkých písmen, a to zřejmě díky tomu, že jejich správné užívání bylo značně rozkolísané a také díky tomu, že jejich pravopis se začal uplatňovat v praxi ještě před oficiálním vydáním Pravidel (např. u psaní názvů ministerstev, škol, soudů, atd.). Téměř bez reakcí proběhla i změna při psaní spojovníku.

S časovým odstupem se negativní reakce postupně vytrácely a stále vytrácejí. Nyní už nepíší do jazykové poradny, aby Pravidla kritizovali, ale spíše se ptají na správné užití jazykových tvarů v textech.

Problém nastal i v datu, odkdy se má nová kodifikace oficiálně začít užívat. Tento dotaz vznášeli pochopitelně hlavně učitelé. Ptali se, zda mají změnit kompletní výuku nebo pokračovat v té starší a novou používat až u nově nastoupených ročníků. Někteří pedagogové dokonce kodifikaci odmítli akceptovat a nevyučovali ji. Hlavně kvůli nim vznikl v roce 1994 *Dodatek k Pravidlům*. Kromě učitelů se na jazykovou poradnu obraceli hlavně novináři, vědci, jazykoví redaktoři, korektoři, spisovatelé a překladatelé, zkrátka všichni, kdo pravidelně píšou souvislé texty, které musí být pravopisně správné. Díky takovému zájmu společnosti jsme schopni říct, že jazyk je považován za nedílnou součást naší kultury.

S odstupem času se ke kodifikaci vyjádřil jazykovědec a ředitel Ústavu pro jazyk český AV ČR Karel Oliva. Na dotaz, jak si vysvětluje tak negativní reakci společnosti na novou reformu kodifikace odpověděl: „Byla trochu nešťastná. Především se nedomnívám, že byla nezbytně nutná, a v některých případech se dokonce ukázala jako úplně zbytečná. Dobrým příkladem je přípona *-ismus*, která se díky reformě může psát i se *z*, tedy *-izmus*. Máme ale patnáct let po reformě a stále to všichni píší se *s*. Pro mě má tato reforma i mírnou pachut' minulých dob. Připustila totiž psaní a zejména výslovnost *z* i v takových slovech, jako je *diskuze*. Po této reformě je možná i výslovnost *diskuze*. Reforma se připravuje dlouhou dobu dopředu, což v tomto případě znamená, že když je z roku 1993, sahala její příprava daleko před rok 1989. A některé její rysy vzbuzují dojem, jako by šlo o změny, jejichž účelem bylo mimo jiné přizpůsobit spisovný jazyk tomu, jak mluvili okresní

tajemníci KSČ.⁵⁶ Dále jako příklad nešťastného rozhodnutí uvádí zrušení kvantity samohlásky ve slovech jako je *balon* nebo *citron*. Na nové kodifikaci se podle jeho slov v Ústavu pro jazyk český zatím nepracuje, což ale neznamená, že čeština ustrnula, jen je podle něj už dost reformování.

⁵⁶ ŘÍHOVÁ, Barbora. *Poslední reforma češtiny byla jako z pera tajemníků KSČ, lituje jazykovědec* [online]. c1999, poslední revize 19. července 2008 [cit. 2014-04-10]. http://zpravy.idnes.cz/posledni-reforma-cestiny-byla-jako-z-pera-tajemniku-ksc-lituje-jazykovedec-16j-domaci.aspx?c=A080716_165514_studium_bar.

Závěr

Tato bakalářská diplomová práce, věnovaná poslední reformě českého spisovného jazyka z roku 1993, měla popsat zásadní změny, ke kterým došlo oproti dřívější kodifikaci z roku 1957. Nejprve byly definovány pojmy jazykový úzus, jazyková norma, kodifikace a jejich vzájemné vztahy. Zjistili jsme, že především termín jazyková norma je chápán mnoha lingvisty odlišně, proto jsme citovali jejich jednotlivé názory a následně shrnuli tyto poznatky ve vlastní definici. U definice pravopisu jsme uvedli její tři základní zásady, a to zásadu fonetickou, morfologickou a etymologickou. Vysvětlili jsme, co je hlavním předmětem kodifikace a popsali několik přístupů ke spisovnosti. V další kapitole je popsán rozdíl mezi preskriptivní a deskriptivní složkou kodifikace a to, jakým způsobem se kodifikace utváří.

V další kapitole jsme nastínili vývoj českého jazyka a jeho pravopisu. Vycházeli jsme hlavně z knihy Hany Marešové *Základy historické mluvnice češtiny*, díky které jsme byli schopni rozdělit češtinu na několik období. V první podkapitole jsme se zabývali pračeštinou a staročeštinou. Tehdy měl na vývoji českého jazyka velkou zásluhu Mistr Jan Hus, který nahradil dřívější spřežkový pravopis za diakritický. V období střední češtiny byli hlavními jazykovědci Václav Beneš Optát a Petr Gzel, kteří společně vydali první českou mluvnici. Tu několik let poté doplnil Jan Blahoslav a nazval ji Gramatikou českou. V období Národního obrození bylo potřeba zmínit práce na obranu českého jazyka v době germanizace. Hlavními osobnostmi tohoto období byli Jan Dobrovský (*Zevrubná mluvnice jazyka českého*), Josef Jungmann (*Slovník česko-německý*) a dvojice F. Palacký s P. J. Šafaříkem, kteří se zasloužili o oficiální zavedení skladné úpravy pravopisu. V následující období, tedy v období meziválečném a po 2. světové válce byla hlavní pozornost soustředěna na Jana Gebauera, který měl na vývoji českého pravopisu výrazný podíl (*Historická mluvnice jazyka českého, Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské, Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů*). V poslední podkapitole jsme ve stručnosti popsali nynější příručky českého jazyka s kodifikační platností.

U kapitol Pražský lingvistický kroužek a Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky jsme shrnuli historii jejich vzniku a u Pražské školy popsali zásady, kterými se řídili.

Poslední kapitolou je kodifikace z roku 1993, kdy jsme se pokusili popsat, za jakých okolností vznikla a jaké zásadní změny přinesla. Byly to hlavně změny v psaní velkých písmen, a to hlavně u názvů ulic, sídlišť, náměstí, dále u náboženských svátků a v korespondenci. Další změny proběhly v psaní i výslovnosti cizích, tedy přejatých slov a v užití spojovníku.

Nakonec jsme prozkoumali články převážně z časopisů *Naše řeč* a *Slovo a slovesnost* a pokusili se shrnout, jak na změny reagovala veřejnost. Bohužel byla většina názorů uživatelů jazyka negativní a lingvisté, podílející se na kodifikaci, museli dlouho čelit kritice a výtkám vůči nové kodifikaci. S odstupem času si ale lidé na nový pravopis zvykli a na lingvisty se obracejí pouze s nejasnostmi o správném užití určitých tvarů slova.

Anotace

Příjmení a jméno autora: Romana Marková

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Název diplomové práce: Ohlasy kodifikace češtiny z r. 1993

Jméno vedoucího diplomové práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Počet znaků: 80 170 znaků včetně mezer

Počet titulů použité literatury: 55

Klíčová slova: úzus, norma, kodifikace, Pravidla českého pravopisu, český jazyk, pravopis, čeština

Anotace:

Tato bakalářská práce se zabývá zatím poslední pravopisnou reformou českého jazyka z roku 1993. Je rozdělena do pěti kapitol. V první části jsou definovány hlavní pojmy související s kodifikací, její postup a cíle. Dále je pozornost zaměřena na historii českého jazyka, na výčet mluvnic a slovníků, které u nás byly vydány a na vůdčí osobnosti formování českého pravopisu. V druhé části jsou popsány hlavní změny oproti kodifikaci z roku 1957 a jak na tyto změny veřejnost reagovala. Cílem této práce je tedy shrnutí vývoje českého jazyka a popis jeho současného stavu.

Annotation:

This thesis deals with the most recent (Czech language) spelling reform from 1993. It is divided into five chapters. The first part defines the key terms of the codification, its progress and objectives. Then the consideration is focused on the history of the Czech language, to the list of the grammar books and dictionaries which were issued in the Czech Republic and the leaders who shaped the Czech spelling. The second part of this thesis describes the main changes in comparison to the codification from 1957 and how the public reacted to these changes. The aim of the thesis is to summarize the development of the Czech language and description of its current state.

Zdroje

ADAM, Robert. K otázce kodifikační pravomoci. *Naše řeč*, 2005, roč. 88, č. 4, s. 198–201.

ADAM, Robert. Znovu a šířeji o formě kodifikace. *Naše řeč*, 2006, roč. 89, č. 4, s. 198–203.

BACHMANNOVÁ, Jarmila et al. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-X.

BERMEL, Neil. Pravidla jako cukr nebo bič? Pravopis v Českém národním korpusu (1. část). *Naše řeč*, 2008, roč. 91, s. 1–12.

BERMEL, Neil. Pravidla jako cukr nebo bič? Pravopis v Českém národním korpusu (2. část). *Naše řeč*, 2008, roč. 91, s. 57–67.

CVRČEK, Václav. Spisovnost a její zdroje. *Slovo a slovesnost*, 2006, roč. 67, č. 1, s. 46–60.

CVRČEK, Václav. Za ještě tvrdší kodifikační diktát?. *Naše řeč*, 2006, roč. 89, č. 1, s. 26–29.

ČERNÝ, Jiří. *Malé dějiny lingvistiky*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-908-9.

DANEŠ, František. K dvěma základním otázkám kodifikace. *Naše řeč*, 1977, roč. 60, 72–82.

DANEŠ, František. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1648-3.

DANEŠ, František – ULÍČNÝ, Oldřich. *Jazyk a text I: výbor z lingvistického díla Františka Daneše*. Část 2. Praha: Univerzita Karlova, 1999. ISBN 80-85899-70-1.

ERTL, Václav. *Časové úvahy o naší mateřštině*. Praha: Jednota československých matematiků a fysiků, 1929, s. 60.

HAVRÁNEK, Bohuslav, ed. – WEINGART, Miloš, ed. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932. s. 30.

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha, 1980.

HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois. *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

HAVRÁNEK, Bohuslav. Terminologická poznámka k pojmům norma a kodifikace. *Slovo a slovesnost*, 1961, roč. 22, č. 4, s. 273–277.

HLAVSA, Zdeněk et al. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitelská unie, 1991. ISBN 80-900147-2-0.

HLAVSA, Zdeněk. Kritéria kodifikace. *Spisovnost a nespisovnost dnes*, 1996, s. 31.

HODURA, Kvido. Václav Ertl. *Naše řeč*, 1949, roč. 33, č. 3–4.

HOMOLÁČ, Jiří. K pojetí normy u Ivy Nebeské. *Naše řeč*, 1998, roč. 81, č. 2–3.

HRABÁK, Josef. Gebauerovy práce literárně historické. *Slovo a slovesnost*, 1942, roč. 8, č. 3.

CHLOUPEK, Jan. *Knížka o češtině*. Praha: Odeon, 1974.

JEDLIČKA, Alois. Pohled na české slovníky XVI. století. *Slovo a slovesnost*, 1941, roč. 7, č. 2, s. 111.

- JEDLIČKA, Alois. Studie o spisovném jazyce. *Naše řeč*, 1964, roč. 47, č. 5.
- JEDLIČKA, Alois. K problematice normy a kodifikace spisovné češtiny (oblastní varianty ve spisovné normě). *Slovo a slovesnost*, 1964, roč. 24, č. 1, s. 9–20.
- JEDLIČKA, Alois. Z problematiky normy a kodifikace spisovné češtiny. *Naše řeč*, 1964, roč. 47, č. 1.
- JELÍNEK, Milan. O kodifikaci spisovné češtiny. *Naše řeč*, 2006, roč. 89, č. 1, s. 30–32.
- JELÍNEK, Milan. Má Naše řeč kodifikační pravomoc?. *Naše řeč*, 2005, roč. 88, č. 4, s. 202–206.
- KOBLÍŽEK, Vladimír. Vývoj českého pravopisu a pravopisné kodifikace. *Češtinář*, 1993–94, roč. 4, s. 5-8, 71-74.
- KRAUS, Jiří – KUCHARŤ, Jaroslav – STICH, Alexandr – ŠTÍCHA, František. Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 1981, roč. 42, s. 228–238.
- KRAUS, Jiří – PETRÁČKOVÁ, Věra. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0607-9.
- KYAS, Václav. První česká mluvnice a její místo ve vývoji spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 1952, roč. 13, č. 3–4, s. 141-149.
- MAREŠOVÁ, Hana. *Základy historické mluvnice češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-2028-8.
- MARTINCOVÁ, Olga, ed. *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitel'ská unie, 1991. ISBN 80-900147-2-0.
- MATHESIUS, Vilém. *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha, 1982.

NEBESKÁ, Iva. *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-144-7.

Ottův slovník naučný nové doby: dodatky. Díl 4. Sv. 1, Majon – Od. Praha: Paseka, 2001, s. 604, ISBN 80-7185-358-5.

POLÍVKOVÁ, A. K některým postojům uživatelů k jazyku. *Naše řeč*. 1992, roč. 75, č. 4, s. 176–182.

Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 1993.

Pravidla českého pravopisu: s dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. Praha: Academia, 1998.

SEDLÁČEK, Miloslav. K vývoji českého pravopisu. Část 1. *Naše řeč*, 1993, roč. 76, č. 2.

SEDLÁČEK, Miloslav. K vývoji českého pravopisu. Část 2. *Naše řeč*, 1993, roč. 76, č. 3.

SGALL, Petr. *Čeština bez příkras*. Jinočany: H & H, 1992. ISBN 80-85467-29-1.

SGALL, Petr – PANEVOVÁ, Jarmila. *Jak psát a jak nepsat česky: naše čeština a naše nešvary*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0871-5.

SVOBODA, Karel. O jazykové správnosti. *Naše řeč*, 1943, r. 27, č. 2.

SVOBODOVÁ, Ivana. Sto a několik dní Pravidel českého pravopisu v jazykové poradně (Příspěvek sociologicko-lingvistický). *Naše řeč*, 1994, r. 77, č.1.

ŠIMANDL, Josef. Jaké úpravy pravopisu a kdy? (Na okraj Pravidel českého pravopisu 1993). *Čeština doma a ve světě*, 1993, č. 2, s. 64–73.

ŠRÁMEK, Rudolf, ed. *Spisovnost a nespisovnost dnes: sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci*. Brno: Masarykova univerzita, 1996. ISBN 80-210-1304-4.

VACHEK, Josef. *Prolegomena k dějinám Pražské jazykové školy jazykovědné*. Jinočany: H & H, 1999. ISBN 80-86022-12-9.

VACHEK, Josef – PETKEVIČ, Vladimír – TLÁSKAL, Jaromír. *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0933-9.

VYMAZAL, František. *Pravopisný slovník a zásady českého pravopisu*. Brno: K. Winkler, 1886.

Elektronické zdroje

ŘÍHOVÁ, Barbora. *Poslední reforma češtiny byla jako z pera tajemníků KSČ, lituje jazykovědec* [online]. c1999, poslední revize 19. července 2008 [cit. 2014-04-10]. <http://zpravy.idnes.cz/posledni-reforma-cestiny-byla-jako-z-pera-tajemniku-ksc-lituje-jazykovedec-16j-/domaci.aspx?c=A080716_165514_studium_bar>.

<<http://nase-rec.ujc.cas.cz/>> [online]

<<http://sas.ujc.cas.cz/>> [online]